

LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE AVALDUMINE TAASTAVA ÕIGUSE PROTSESSIS LASTE PERSPEKTIIVIST

KADRI ANN SALLA

Võtmesõnad: lapsed, lapse õigused, lapsesõbralik õigusemõistmine, taastav õigus, vahendusmenetlus

DOI:

Ülevaade. Artikkel tutvustab uurimust¹, mis käsitleb lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete avaldumist vahenduses kui taastava õiguse protsessis laste vaatepunktist. Uuringu tulemustest lähtuvalt tehakse soovitusi lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks lastega seotud juhtumites. Andmete kogumiseks intervjueriti vahenduses osalenud 15 last. Laste kogemustest nähtus, et vahendus on laste jaoks õiglane ja taastav protsess ning võimaldab neil osaleda, olla ära kuulatud, kaasatud ning nende vajadusi arvestada. Seega rakendatakse taastavat õigust Eestis lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt ning taastava õiguse kohaldamine omakorda aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmäärke. Küll aga on laste ootus, et nende juhtumid jõuaksid lahenduseni oluliselt kiiremini ning neid koheldakse lapsesõbralikult mistahes etapis õigussüsteemis ja sellega haakuvates teenustes.

---

¹ Artikkel põhineb Kadri Ann Salla 2023. aastal Sisekaitseakadeemias kaitstud magistritööl „Lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumine taastava õiguse protsessis laste perspektiivist“ (juhendaja Anna Markina). Magistritöös kasutatud empiirilised andmed on kogutud projekti „Vahenduse mudeli ja koolitussüsteemi arendamine“ raames, mida rahastati Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra toetustest 2014–2021 programmi „Local Development and Poverty Reduction“ vahenditest.

IMPLEMENTATION OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN THE PROCESS OF RESTORATIVE JUSTICE FROM THE CHILDREN'S PERSPECTIVE

KADRI ANN SALLA

Keywords: children, rights of a child, child-friendly justice, restorative justice, alternative dispute resolution

Overview. The aim of the article is to provide an overview of how the principles of child-friendly justice are implemented in mediation from the point of view of children. Based on the results of the study, recommendations are made for more effective implementation of the principles of child-friendly justice in cases involving children. To collect the data, 15 children who participated in the mediation were interviewed. From the experience of children, it became clear that mediation is a fair and restorative process for children and allows them to be heard, involved, participate and take their needs into account. Thus, restorative justice is implemented in Estonia on the basis of the principles of child-friendly justice, and the use of restorative justice, in turn, helps to achieve the goals of child-friendly law. However, it is the expectation of children that their cases will be resolved much faster and that they will be treated in a child-friendly manner at any stage in the legal system and related services.

SISSEJUHATUS

Viimasel kümnendil on Eestis võetud suund lapsesõbralikule õigusele ja taastavale õigusele. Mõlemad tulid jõuliselt fookusesse viis aastat tagasi, kui 2018. aastal loodi õigusrikkumisi sooritanud alaealiste erikohtlemise süsteem (Justiitsministeerium, 2017). Kuigi kumbki lähenemine ei olnud päris uus (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 27), polnud enamik Eesti õigus- ja sotsiaalsüsteemi töötajatest varem kuulnud lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest (Kaldur *et al.*, 2015, p. 3).

Euroopa Nõukogu (edaspidi EN) ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (2012) määratlevad lapsesõbralikku õigusemõistmist kui õigusemõistmise süsteemi, mis arvestab suurimal võimalikul määral laste õigustega. Lapsesõbralikkus väljendub õigusemõistmise kättesaadavuse, eakohasuse, kiiruse, laste vajadustele ja õigustele vastavuse, lapse kaasamise, osalemise tagamise ja toimingu mõistetavuse, era- ja pereelu privaatsuse, integreerituse ja eneseväärikuse põhimõtete järgmises (EN, 2012). Lapsesõbralik õigus hõlmab alaealisi õigussüsteemis erinevates rollides (toimepanija, kannatanu, tunnistajate või muul moel mõjutatud osapoolena) ning hõlmab ka õigussüsteemiga kokkupuutes olevaid institutsioone mistahes menetluse vormis ja ajal (EN, 2012, lk 16).

Nii rahvusvahelised suunised kui ka Eesti strateegilised suunad (vt Justiitsministeerium, 2018; Siseministeerium 2020) on seadnud sihiks taastava õiguse kohaldamise laste juhtumites, seda nii lapse õigusrikkumisele reageerimisel kui ka lapse kui kannatanu kohtlemisel (Salla & Tamm, 2016a, lk 3–6). Kuid ka taastavat õigust peab rakendama lapsesõbralikul viisil: lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvrustamise või kahjukanatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10).

Eelduseks laste heaolu tagamisel õigussüsteemis on nende endi vaatenurkade selgitamine kokkupuutepunktis õigussüsteemiga (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 27). Arvestama peab, et lastel endil on nägemus, kuidas lapsesõbralikkus õigusemõistmisel väljenduda võiks (vt nt Järv *et al.*, 2021) ning see võib erineda nende vaatepunktist, kes lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid on kehtestanud või neid rakendavad (vt nt FRA, 2017, p. 113). Isegi kui lastel on õigus osaleda neid puudutavates küsimustes, on osaluse keskkonna loonud täiskasvanud oma arusaamise põhjal laste õigustest (Mayall, 2000, p. 248). Et vähendada lastele suunatud teenustest vastuolu täiskasvanute ja laste vaatepunkti vahel, on esmalt vaja laste arvamus välja selgitada (Robinson, 2014, p. 14). Viimases seisnebki uurimuse aktuaalsus ja uudsus.

Artiklis otsitakse vastust uurimisprobleemile, kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted avalduvad taastava õiguse protsessis laste perspektiivist. Sellest lähtuvalt

tuuakse välja, kuidas on vahendus kui taastava õiguse protsess Eestis korraldatud, millised on laste vahenduse kogemused ning kuidas see vastab taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipidele. Uurimuse tulemusena tehakse soovitusi, kuidas tõhustada taastava õiguse protsesse lähtuvalt lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest.

Artikkel on jagatud kuueks osaks. Esimesed kolm osa annavad taastava õiguse ning vahenduse protsessi teoreetilistest lähtekohtadest ning nende seostest lapsesõbraliku õigusemõistmisega. Neljas osa selgitab uurimuse metoodikat. Viies osa kirjeldab laste kogemusi vahenduses ning kuues osa selgitab eelnevat lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse kontekstis.

1. TAASTAV ÕIGUS

Taastava õiguse kohta puudub teaduskirjanduses ja poliitikadokumentides üksmeelne ja kokkulepitud definitsioon (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 4). Kõige enam on taastavat õigust defineeritud kui alternatiivi muudele õigusrikkumistega seotud lähenemistele (Braithwaite, 2022, p. 10), vastandades seda eelkõige karistavale lähenemisele (Garbett, 2016, p. 309). Distantseerumine karistusest kui ebaefektiivsest, kulukast ja stigmatiseerivast viisist konflikte lahendada (Snacken *et al.*, 2014, p. 424) suunas otsima õigusrikkumistele alternatiivseid reageerimisviise (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1691). Sellest lähtuvalt on taastava õiguse põhimõtted ja praktika aktsepteeritud ja lähenemisviis on kasutatav kõikides Euroopa riikides (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 5).

Euroopa Nõukogu määratleb taastavat õigust kui protsessi, kus kannatanud ja kahju tekitajad osalevad vabatahtlikult ja aktiivselt kuriteo tagajärgedele lahenduste leidmisel neutraalse kolmanda osapoole abil (Council of Europe, 2018, 3). Tegu on probleemi lahendusele suunatud lähenemisega, kus õigussüsteem ja kogukonnad teevad koostööd (Clamp, 2019, p. 177). Marshall (2003, p. 30) aga rõhutab, et taastav õigus ei ole kindel praktika, vaid põhimõtete kogum kuritegude käsitlemisel, hõlmates kaasatust, sotsiaalse konteksti mõistmist, tulevikku suunatud probleemilahendusi ja paindlikkust. Taastava õiguse keskne väärtus on heastamine ja tervendamine (Braithwaite, 2002, lk 11) ning viiside leidmine, kuidas kohustada tegema head, et parandada tehtud halb (Walgrave, 2003, p. 257). Eesti taastava õiguse kontseptsiooni kohaselt on taastav õigus protsess, mille käigus konflikti osapooled otsivad aktiivselt tekkinud olukorrale lahendusi ning kahju heastamise võimalusi (Justiitsministeerium, 2022, lk 3).

Taastav õigus on ka tõendatud mõjuga praktika, mis pakub kannatanutele ja toimepanijatele suuremat rahulolu kui traditsioonilise õigussüsteemi meetmed (Roche,

2003, p. 11; Daly, 2008, pp. 110–111) ning see vähendab ka korduvaid õigusrikkumisi (Roche, 2003; Bradshaw 2005; Latimer, 2005), seda ka alaealiste puhul (Lipsey, 2009). Taastavast õigusest on saanud tänaseks noorte õigusemõistmise süsteemi aluspõhimõtte (Carr, 2015, p. 123). Mitmed rahvusvahelised suunised – sealhulgas UN Principles of Restorative Practices (2002) aluspõhimõtted taastava õiguse kasutamise kohta, EN-i Ministrite Komitee soovitus (2018) taastava õiguse kohta kriminaalasjades ning Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv 2012 kuriteoohvrite õiguste kohta – soovivad lastega seotud juhtumites rakendada taastavat õigust.

VAHENDUS KUI TAASTAVA ÕIGUSE PRAKTIKA

Taastav õigus võib võtta mitmeid vorme ning väljenduda erinevates meetodites (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.2). Neid ühendab oluliste printsiipide rakendamine: protsess, mis võimaldab kannatanul ja toimepanijal jagada oma nägemust juhtunust, pidada dialoogi eesmärgiga kahjud heastada, kaasates ka kogukonda või juhtunust mõjutatud (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14–15). Euroopas on kõige levinumad taastava õiguse meetodid lepitus/vahendus, taastavad nõupidamised ja taastavad ringid (Council of Europe, 2018). Alaealiste juhtumitest kasutatakse enim vahendust (Dünkel *et al.*, 2015, p. 195). Samuti on levinud taastav nõupidamine, mis kaasab juhtunust laiemalt mõjutatud osapooled (nt pereliikmed, sõbrad, tugiisikud) (Doak & O’Mahony, 2010, p. 1692).

Vahenduses tuuakse neutraalse korraldaja abiga kokku juhtunu osapooled, võimaldatakse neil rääkida juhtunust ja selle mõjudest ning arutada ja kokku leppida kahju heastamises ja muudes edasiviivates lahendustes (Latimer *et al.*, 2005, p. 129). See võimaldab õigusrikkujal ja kannatanul olla osalised lahenduste leidmisel vastavalt nende vajadustele ja vastutusele (Zehr, 2003, pp. 81–82).

Euroopa Liidu liikmesriikidele on välja töötatud soovitusel taastava õiguse rakendamiseks õigussüsteemis: vahendus peab olema vabatahtlik (Council of Europe, 2018), konfidentsiaalne (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012), õiglane ja neutraalne, kusjuures mõlema osapoole või kaasatute vajadused ja huvid on võrdsed ja kumbki osapool ei domineeri teise üle (Council of Europe, 2018), või kuriteoohvri vajadustest lähtuv (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012).

Laste juhtumites on taastava õiguse protsessi teostusvaliteet äärmiselt oluline, et vältida kannatanu traumeerimist ja taasohvristamist (Chapman *et al.*, 2015). Tulenevalt laste piiratud õigustest ja haavatavusest tuleb kõrgendatud tähelepanu pöörata

nende vajaduste ja õiguste arvestamisele (Vanfraechem *et al.*, 2015) ning kindlustada, et vahenduses osalejad nende üle võimu ei kuritarvita (Walgrave, 2003, p. 256).

Eestis on vahendus alates 2023. aastast seadusandlikul tasemel reguleeritud osana *taastava õiguse teenusest* (Ohvriabi seadus, 2023, § 26):

Vahendusteenuse eesmärk on pakkuda õigusvastase teo toime pannud isikule, kahju kannatanud isikule ja vajaduse korral teistele osalistele võimalust turvalises keskkonnas ja vahendaja toel arutada toime pandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõjusid, et vahenduse ja vajaduse korral kokkulepitavate edasiste tegevuste abil heastada teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalselt kahju, tagada kannatanu rahulolu ja vähendada riski, et õigusvastase teo toime pannud isik paneb toime uusi õigusrikkumisi (Sotsiaalkaitseminister, 2023).

Alates 2020. aastast pakub Sotsiaalkindlustusamet alaealistele vahendust Belinda Hopkinsi taastava õiguse mudeli põhjal (Hopkins, 2006), mis on printsiipide ja oskuste raamistik konfliktide lahendamiseks väga laias spektris (Hopkins, 2015). Uurimuses käsitletaksegi nimetatud vahendusi: taastava õiguse teenuse raames tehtud (konflikt)vahendused või taastavad nõupidamised, üldistatud terminiga *vahendus*.

Alaealistele rakendatav taastava õiguse protsess on üles ehitatud kõiki olulisemaid taastava õiguse printsiipe arvestades: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ja võrdväärsus, dialoog ja konsensus, protsessi neutraalsus ja konfidentsiaalsus ning osaliste vajadustele vastamine, sh kahju heastamine (Markina ja Salla, 2022). Protseduuriliselt toimub vahendus selliselt, et kaks vahendajat kohtuvad esmalt iga osapoolega (ja tema vanematega) eraldi ning seejärel, kui osapooled seda soovivad, toimub ühine kohtumine (SKA, 2021, lk 1–3). Lapsevanemad on protsessi kaasatud igal juhul kuni 14-aastaste laste juhtumites, 14–17-aastastel alaealistel nende endi või vanemate soovi korral. Vahenduses osalenud laste ja täiskasvanute rahulolu on kõrge (Johanson ja Välba, 2021), kuid madalamalt hindavad osapooled turvatunnet ühisel kohtumisel või olukorra paranemist peale vahendust.

2. LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE JA TAASTAVA ÕIGUSE SESED

Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemised selgitavad, milline peaks õigusemõistmine osaliste jaoks olema ning kuidas arvestada nende vajadusi ja huvisid. Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted laienevad ka õigussüsteemist väljapoole (EN, 2012, lk 16), mis tähendab lapse õigustest ja vajadustest lähtumist õigusrikkumiste ennetuses, neile reageerides ja peale lapsi õigussüsteemiga kokkupuutumist rehabiliteerides (Gornischeff *et al.*, 2018, lk 26). Seega peab lapsesõbraliku

õigusemõistmise põhimõtteid arvestama ka taastava õiguse protsessis. Taastava õiguse rakendamine lapsesõbralikul viisil tähendab lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvritamise või kahjukannatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10). Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse põhimõtted on osalt kattuvad. Kahe lähenemise peamised printsiibid on koondatud tabelisse 1.

Tabel 1. Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse lähtekohad ja põhimõtted (autori koostatud)

LAPSESÕBRALIK ÕIGUS	TAASTAV ÕIGUS
<ul style="list-style-type: none"> • Osalemine, sh laste kaasamine • Vastavus laste vajadustele ja õigustele • Inimväärikus • Mittediskrimineerimine • Õigusriigi põhimõtted • Informeeritus • Era- ja pereelu puutumatus • Turvalisus ja kaitse • Lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine • Valdkonnaülesus • Menetluse kiirus 	<ul style="list-style-type: none"> • Vabatahtlikkus • Osapoolte kaasatus • Kahju heastamine • Neutraalsus • Osapoolte võrdväarsus • Osapoolte ja/või kannatanu vajadustele vastamine • Dialoog • Konfidentsiaalsus • Turvalisus

Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse peamine ja kattuv põhimõte on lapse osalemine ja kaasatus. Esimese puhul tähendab see lapse õigust saada teavet oma õiguste kohta, õigus olla ära kuulatud ja laste arvamuse arvesse võtmist (EN, 2012, lk 17). Teises väljendub see protsessis täiel määral osalemises, hääle omamises, dialoogi pidamises ning kokkuleppe konsensus (Latimer *et al.*, 2005, p. 128). Teine ühine põhimõte kahel lähenemisel on vastavus laste vajadustele. Lapsesõbralikus õigusemõistmises tagatakse lapse vajadustele vastavus sellega, et võetakse arvesse lapse seisukohti ja arvamust, arvestatakse tema õigust inimväärikusele, vabadusele ja võrdsele kohtlemisele ning kaitstakse lapse heaolu ja huvisid laias kontekstis (EN, 2012, lk 17–18). Taastav õigus mõtestab vajadustele vastamist eelkõige protsessis ja protsessi tulemusena laste materiaalsete, emotsionaalsete ja sotsiaalsete vajaduste rahuldamist (Bradshaw, 2005, p. 16). Lapsesõbraliku õigusemõistmise inimväärikuse põhimõttele (EN, 2012, lk 17) vastab taastava õiguses vabatahtlikkuse, neutraalsuse, osapoolte võrdväarsuse ja konfidentsiaalsuse printsiip. Sisult tähendab see lapse kohtlemist õiglaselt, osavõttlikult ja austusega, lähtudes nende endi huvidest

(EN, 2012, lk 17). Turvalisuse tagamine on mõlemas lähenemises olulisel kohal. Viimase abil luuakse või taastatakse lapse jaoks turvalisus suhetes, samas peab taastava õiguse protsess ka ise olema läbi viidud osapoolte jaoks füüsiliselt ja vaimselt turvalisena, eelkõige taasohvristamist vältides (Chapman *et al.*, 2015). Lapsesõbralikus õigusemõistmises tähendab turvalisus toimingute käigus laste kaitsmist kahju ja uuesti ohvriks langemise eest (EN, 2012, lk 21).

Samas võib lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemisi vaadata ka põimuvatena. Taastava õiguse rakendamine aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmäärke, arendades noorte osalust õigussüsteemis ning koostööd nende elu ja heaolu mõjutavates otsustes (Marder & Forde, 2022, p. 18). Samuti võimaldab see lastel olla ära kuulatud, kaasatud, osaleda ning nende vajadusi arvestada (Bolitho & Freeman, 2016, p. 13). Taastavat õigust tuleb aga omakorda rakendada lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10) ning seda laste õiguste ja vajaduste parimaks arvestamiseks kohandama (Marder & Forde, 2022, p. 18).

3. UURINGU METOODIKA

Uuringus kasutati kvalitatiivseid uurimismeetodeid (Laherand, 2008, lk 15–19), mis võimaldab alaealiste kogemusi ja arusaamu selgitada laialdaselt ja sügavuti. Uurimisstrateegiaks oli fenomenograafiline uurimus, millega selgitatakse, mil viisil inimesed uuritavat nähtust kogevad (Barnard *et al.*, 1999). Andmete kogumiseks kasutati poolstruktureeritud individuaalintervjuud (Flick, 2009, p. 112), mis võimaldab selgitada laste endi tõlgendusi ja mõtteid neid puudutava maailma kohta (Eder & Fingerson, 2001, p. 181), samas leida ka osaliste kogemustes jagatud arusaamisi või sarnaseid aspekte (Butler-Kisber, 2010, p. 52). Valimis oli 15 uuritavat, neist 11 last vanuses 14–17 aastat ning neli vahetult 18-aastaseks saanud noort, kes olid vahenduse ajal alaealised. Seetõttu on siin ja edaspidi kasutatud uuritavate kohta mõistet *laps*. Valim oli sihistatud (Matthews & Ross, 2010, p. 154), uuritavad olid osalenud vahenduses viimase kahe aasta jooksul, mõni mitmel korral. Esindatud olid nii teo toimepanijad kui ka kannatanud, tüdrukud ja poisid. Intervjuud lastega toimusid augustist 2021 kuni jaanuarini 2022. COVID-19 olukorra ja laste endi soovide tõttu tehti 13 intervjuud veebi teel, üks telefoni teel ning üks lapse enda soovil silmast silma kohtudes.

Uurimuse läbiviimisel järgiti eetilisi ja laste kui haavatava sihtgrupi mittekahjustamise põhimõtteid uurimusse kaasamisel (Euroopa Komisjon, 2010). Selleks selgitati uuritavatele uuringu sisu ja küsiti nende endi ja lapsevanemate informeeritud nõusolekut

(Flick, 2009, pp. 217–219), tagati vestluse konfidentsiaalsus ning juhtumite anonüümsus. Samuti lähtuti laste intervjuerimise soovistest (Eder ja Fingerson, 2001, pp. 183–185), sealhulgas kasutati lapsesõbralikku keelt. Uuring kooskõlastati Tartu Ülikooli inimuringute eetika komiteega.

Kõik intervjuud salvestati, transkribeeriti ja kodeeriti. Intervjuude analüüsiks kasutati tarkvara NVivo. Andmete analüüsimisel kasutati temaatilist analüüsi (Matthews & Ross, 2010, p. 373), mille eesmärgiks on välja selgitada andmetest kooruvad tähendused ja arusaamad. Laste intervjuude kodeerimise ja kategoriseerimise järel moodustus neli kategooriat: vahendusse suunamine, motivatsioon ja eeldused vahenduseks, vahenduse protsess ja osaliste vajadused, vahenduse tulemus ja kasu.

4. LASTE ARUSAAMAD JA TÕLGENDUSED VAHENDUSE KOHTA

4.1. Vahendusse suunamine

Vahendust on lastele mõnel juhul esitatud kui kergemat lahendust ning nad ka ise tajuvad seda lihtsama lõpetusena, seda eelkõige õigussüsteemi suunamisel. Menetlus politseis, prokuratuuris või kohtus tundub lastele hirmutav. Eriti negatiivsena tunnetatakse karistuse määramist, mis võib inimese märgistada kogu eluks ja vähendada tema edasisi võimalusi elus toime tulla. Selle töid välja mitte ainult toimepanijad, vaid ka kannatanud. Viimased mõtlesid selle peale, kuidas nendega seotud menetlus võib ka teist osapoolt mõjutada ning nad soovisid toimepanijat karistuse negatiivsest mõjust säästa.

Mulle pakuti seda võimalust, et öeldi, et see on nii-öelda kergem võimalus, et sellega saab asju lihtsamini ära lahendada. (Laps, 16 a)

Lapsed tajusid selgelt, et neil oli valik, kas vahenduses osaleda või mitte. Toimepanijad tunnetavad vabatahtlikkust vähem siis, kui süüteo menetluses on igal juhul vaja mingi kohustus võtta, samas oli vahendus vähem ebameeldiv alternatiiv teiste mõjutusvahendite asemel. Samas võivad lapsed survet tunda ka vanematelt **või lähedastelt**, kes vahenduses osalemist pooldavad. Valiku tegemisel oli oluline see, et lapsele anti aega mõelda ja seejärel oma otsus teha, mis oli otseselt seotud vaba tahte tunnetuseni jõudmisega.

Laste kogemuses toimus vahendus mitu kuud kuni peaaegu aasta peale juhtumi toimumist, mida lapsed tunnetavad väga pika ning ebakindlust tekitava ajana. Laste jaoks on sündmus ise olnud emotsionaalne, kuid lahenduse ootamine võimendab ning tekitab negatiivseid tundeid juurde. Lõpuks võib peamine motivatsioon vahenduseks

olla juhtum lihtsalt lõpule viia, mis omakorda võib varju jätta sügavamad vajadused, millele taastava õiguse protsess tegelikult vastata saaks. Lapsed ei taju alati selgelt, mis hetkest algab vahendusteenus – nende jaoks on kogu juhtumi lahendamine üks protsess ilma seda eri teenusteks jagamast.

See ei olnud pigem hea, see oleks võinud kindlasti olla kiiremini, sest see just lisas mulle pinget, et kas see oli tõesti nii suur väärtegu, mis ma tegin, kas mina olen süüdi. Sel ajal lõi mulle pähe päris palju erinevaid mõtteid ja ma oleks kindlasti soovinud, et see oleks toimunud kiiremini. (Laps, 16 a)

Eriti pingelised on nii kannatanule kui ka toimepanijale olukorrad, kus käimas on süüteomenetlus ning oodatakse lahendit. Lapsed kirjeldavad, et ootamise aeg tekitab või süvendab süütunnet. Toimepanijal tekib ebakindlus, millised asjaolud tema kahjuks võivad veel ilmned, isegi kui selleks objektiivset alust pole. Kannatanu vaates on pikk ootamise aeg eriti ärevust tekitav, sest tal on jätkuvalt ebaturvaline ning ka tema võib hakata ennast süüdi tundma. Seega võib just pikk ooteaeg kannatanut traumeerida või taasohvrustada. Pikk ooteaeg on justkui märk, et nende juhtum on vähetähtis või ei ole piisavalt oluline ning tekitab neis usaldamatust õigussüsteemi vastu.

Üks kuni kaks kuud sündmusest vahenduseni on laste hinnangul piisav aeg, et esialgsed emotsioonid lahtuks ning tekiks valmisolek juhtunust rääkida, sh leida endas selgus ja jõud vastutust võtta, kui teisele on kahju tehtud. Mitmed lapsed kirjeldavad aga, et peale mitmeid kuid lahenduse ootamist ei näinud nad üldse mõtet enam vahendusse minna. Nende jaoks oli tekkinud liiga suur distants või oli juhtunu juba mingi sisemise lahenduse saanud, mis võis tähendada juhtunu unustamist või emotsioonide külmutamist. Samas, kui konflikti osapooled puutuvad igapäevaselt kokku koolis või naabruskonnas, on osapooltel vaja leida viis, kuidas suhted jätkuvad või edasi kulgevad. See on väga selgelt ka turvalisuse küsimus, sest lahendamata konfliktid ja ebaselged suhted võivad tekitada uusi pörkumisi.

/.../ Ma olin valmis rääkima kõikidega sellest, et mul oli ükskõik, et ma rääkisin oma loo ära ja siis oleks kergem elada nagu. Ma vahepeal mõtlesin ise leppida selle poisiga ära, aga siis vist tema ei tahtnud või me ei näinud üksteist lihtsalt /.../ No nüüd me leppisime nagu põhjalikult ära. Et me ei näe üksteist vähemalt, see on hea, et äkki läheks jälle mõneks kakkuseks või nii. (Laps, 17 a)

Osapoolte võimalik igapäevane kokkupuude tekitab mõlemas lapses suurt pinget: kannatanul võib olla suur hirm, et teda võib tabada uus rünnak, toimepanija on laetud ebamugavustundest ja ka ebakindlusest, milline reaktsioon teda tabada võib. Lapsed püüavad sellega toime tulla vastavalt oma emotsionaalsetele ja sotsiaalsetele oskustele. Peamine viis olukorraga hakkama saada on teist vältida, isegi kui oleks soov lepitust otsida. Samas ei ole see alati võimalik või tekitab ebamugavust, näiteks kui

noored elavad ühes lasteasutuses või sõidavad kooli sama bussiga. Igapäevased kokupuuted loovad ka enam võimalusi kannatanu survestamiseks, mistõttu on äärmiselt oluline konflikt kiiremas korras lahendada. See tagab turvatunde, vähendab tarbetut emotsionaalset koormat ning hoiab ära võimalikke uusi konflikte.

4.2. Motivatsioon ja eeldused vahenduseks

Lapsed näevad vahendust kui kiiremat ja lihtsamat protsessi võrreldes süüteo- või kohtumenetluse lahenditega, mis võivad võtta väga pikalt aega. Samas nähakse lahenduses ka endale kasu kui *kõige lihtsam ja kõige sobivam* võimalus, seda kahel moel: esiteks lihtsam või kiirem lahendus, ilma kaugele ulatuvate negatiivsete mõjudeta; teisalt võimaldab see vabaneda emotsionaalsest pingest. Viimasest rääkides rõhutada lapsed vajadust juhtunule lõpetus leida.

/.../ et ma saaksin seda teemat lahendatud, et see ei jääks õhku, et see ei jääks mind painama. Et oleks lõplikult läbi räägitud. (Laps, 16 a)

Lõpetatus on oluline nii kannatanute kui toimepanijate jaoks. Kannatanut motiveerib vahenduses osalema soov saada juhtunus selgust, vastused piinavatele küsimustele (*Miks ta nii tegi? Kas ta võib veel teha?*) ja kinnitust edasiste suhete osas, et taastada turvatunde. See ei pruugi tähendada suhtlemise jätkumist teise osapoolega, vaid pigem häirituse ja ebamugavustunde vähendamist.

/.../ ma mõtlesin, et kui me istume kõik maha, räägime, /.../ et mina saan rohkem selgust ja see tüdruk ka nagu saab ka nagu hingerahu, et ei pea nagu muretsema võib-olla, et kas ta võib-olla saabki peksa. Et võib-olla selle protsessi käigus siis ju see poiss ütlebki, et noh, et kõik on nagu ok ja mingeid selliseid plaane tal enam ei ole. (Laps, 18 a¹)

Toimepanijaid kannustab soov parandada suhteid ja enda kuvandit. Vaja on kogeda tunnet, et teised osapooled said ka tema vaatepunktist ja motiividest aru ning teda ei nähta kui agressorit. Toimepanijale on tähtis, et vahendusega on nende süü või kahju lunastatud, neid ei taba edaspidi sotsiaalne hukkamõist või sanktsioonid.

Alguseks oli mu eesmärk, et ma nagu saaks probleemidest lahti, aga siis ma üks hetk mõtsin, et äkki nagu ma tegin talle haiget või, nagu ta räägib edasi, nagu kõik hakkavad mind kartma, ja siis ma tahtsin talle vabandust paluda, et ta saaks aru, mis nagu toimus. */.../ Et vanemad tunneksid ennast paremini, et mingit ohtu ei ole /.../ Et nad ei kardaks mind. (Laps, 16 a)*

¹ Osa tsitaate on esitatud tavapärasel vormingus „Laps, 18a“, sest intervjuude tegemise ajal olid mõned respondendid saanud juba täisealiseks.

Lapsed peavad oluliseks, et toimepanija siiralt kahetseks ning ennast avaks, mitte ei teeks seda nõudmise või surve tõttu. Avatus ja valmisolek enda mõtetest ja tunnetest rääkida on nii vahendusel osalemise eeldus kõikidele osapooltele kui ka protsessi vajadus ning oodatud tulemus.

Seega võib öelda, et vahenduses osalemist näevad lapsed kui kiiremat ja lihtsamat lahendust, mis on kasulik nii kannatanule kui ka toimepanijale. See aitab vabaneda emotsionaalsest pingest, võimaldab taastada turvatunnet, vabaneda süütundest ja teiste hukkamõistust ning parandada suhteid. Selle saavutamiseks peab aga osapoolle olema sisemine motivatsioon emotsionaalses plaanis avatud olla ning ka teiste emotsioone vastu võtta.

4.3. Vahenduse protsess ja osaliste vajadused

Vahenduse käiku iseloomustavad lapsed kui protsessi, kus räägitakse juhtunust, tunnetest ja mõtetest ning püütakse leida lahendusi, mis mõlemale osapoolle sobivad. Lapsed hindavad kõrgelt võimalust esmalt vahendajatega individuaalselt kohtuda, mis annab neile võimaluse olla ära kuulatud ning segamatult oma vaatepunkti avada. Enne vahendust ei kujuta lapsed seda päris täpselt ette, neid võib vallata ebakindlus, ärevus ja hirm. Toimepanijad pelgavad süüdistamist ja hukkamõistu, kannatanute jaoks on ebameeldiv ja ebaturvaline mõte kohtuda toimepanijaga. Esmane kohtumine muudab protsessi laste jaoks selgemaks, vähendab ebakindlust ning loob usaldust vahendajate suhtes ning turvatunnet edasisteks kohtumisteks.

/.../ see oli päris meeldiv rääkida niimoodi kellegagi, lihtsalt omavahel. Rääkida oma loo ära, oma lugu ära, ja siis keegi mõistaks ka sind. (Laps, 17 a)

Ära kuulamine on laste jaoks vabastav ja võimestav kogemus. Lapsed kogevad vahenduse käigus, et nad saavad oma lugu ja arvamusi väljendada segamatult, pole ajalist piirangut ega vahendajate sekkumist. Nii mõnelgi juhul oli see nende jaoks erakordne: tavapäraselt ei ole neil võimalik ennast nii palju segamatult avada. Vahenduse individuaalne vestlus toimib laste jaoks ka eneserefleksioonina, mis loob eeldused oma käitumise põhjustest aru saada. Märgiti ka, et sellisel kujul vestlused oleks abistavad muudel hetkedel elus, et ennast paremini mõista.

Lapsed vajavad vahenduse protsessi kohta väga detailset infot. Vahendajate selgitused vahenduse kohta enne protsessi on äärmiselt olulised, samuti see, et saab protsessi kohta küsimusi esitada ning et neile leitakse ka vastused. Lastele on olulise aspektina meelde jäänud rõhutamine, et vahenduses osamine on vabatahtlik, ning teadmine,

et protsessis osalemisest võib igal ajal loobuda. Lapsed hindavad, et vabatahtlikkusest räägitakse protsessi jooksul korduvalt.

Mulle helistati mingi samal kuul, kui me seda vestlust tegime, see oli päris kerge, kui nagu öeldakse ära, mis seal toimuma hakkab. Et nad alguses rääkisid ära, mis seal toimuma hakkab, et mida nad küsivad ja nii. Sama nagu teie, mul oli võimalus öelda ei. (Laps, 16 a)

Kõige olulisemaks vajaduseks vahenduse protsessis peavad lapsed turvalisust. Protsessi turvalisust loovad nii reaalsed viisid turvalisust tagada (nt ruum, teadmine teiste osalusest, võimalus protsess endale soovitud ajal lõpetada, konfidentsiaalsus) kui ka vahendajate kinnitus ja seletused, kuidas tagatakse kannatanu turvalisus toimepanijaga silmitsi seistes. Samuti tekitab turvatunnet hästi juhitud protsess, ebakonstruktiivsete suhtlemismaneeride vältimine ning ka tuttavlikkus, st laps on eelnevalt vahendajatega kohtunud, oma lugu jaganud ja kogenud hinnanguvaba osalust.

Algul ma üldse ei tundnud ennast turvaliselt, sest ma mõtsin, et nad hakkavad hästi imelikke küsimusi küsima, aga nad küsid päris vähe, nagu ma jutustasin ise. Ja ma tundsin ennast päris turvaliselt. (Laps, 16 a)

Turvatunde loomisel on olulised vahenduse korraldamisel nüansid, näiteks vahendaja olek, kõnemaneeer, hääli ja naeratus, mis tekitab tunde, et vahendajad on rahulikud, lahked, sõbralikud, positiivsed ja toetavad. Samuti loovad lapse jaoks turvalisust vahenduses osalevad toetavad inimesed, enamasti vanemad või tugispetsialistid. Lapsed hindavad seda, et nad saavad ise valida, kas ja keda kaasa kutsuda.

Laste kogemused vahenduse protsessis on meeldivad. Ühelt poolt jätab vahenduse protsess lastele struktureeritud mulje, teisalt tunnetatakse vaba ja avatud õhkkonda. Vestluse ajapiirangu puudumine või piisavalt pikk aeg, vahendajate kuulamisoskus ning vestluse suunamine küsimuste abil loob positiivse kogemuse ja aktsepteerimise tunde. Vahenduse eesmärgina tajuvad nad eelkõige oma vaatepunkti jagamist ning teise kuulamist ja mõistmist, kokkuleppe osatähtsust eesmärgina ei rõhutada. Lapsed hindavad kõrgelt, et osapoolte ühisel kohtumisel räägitakse ükshaaval ja kordamööda ning hoidutakse teineteist halvustamast.

Eriliselt tähtsustavad lapsed seda, et vahendajad on neutraalsed, suhtlevad võrdväärselt kõikide osapooltega ega asu kellegi poolele. Mitmed kannatanud toovad esile seda, et vahendajad suhtusid ka toimepanijasse samaväärselt, vihjates justkui varasemale eeldusele, et õigusrikkumat koheldakse ebaväärikamalt. Ka kannatanu ei taha tunda end otseselt erikohtlemise objektina, vaid võrdse osalisena, kelle on samaväärne positsioon ja staatus kui toimepanijal. See loob õigluse tunnet. Üks laps kirjeldab selle olulisust võimu andmise või võtmise kaudu: „/.../ kui nad oleksid nende poolt, siis sul oleks vähem võimu, aga kui nad oleks sinu poolt, siis on rohkem võimu“.

Lisaks väljendub laste jaoks neutraalsus selles, et vahendaja ei süüdistata, ei suuna ühte osapoolt enam rääkima kui teist ning mõlemale osapooltele pööratakse võrdselt tähelepanu.

Ei, see on väga oluline, et ta on neutraalne minu jaoks. Et ta ei võtaks nagu minu poolt, et ma ei taha ennast tunda, et mul on rohkem kaitset ja asju. Ma tahan niimoodi, et kui minuga on ... , et kui on läbirääkija, siis läbirääkijaga ongi niimoodi, et ta noh ei võtaks ei võtaks ei minu poolt ega vastaspoolt. Ses mõttes kõik on täpselt võrdne, me oleme võrdsed inimesed kõik noh. Ei ole vaja rohkem segadust ja asju sinna juurde sellega. (Laps, 18 a)

4.4. Vahenduse tulemus ja kasu

Laste eesmärgid ja ootused said vahenduse käigus valdavalt täidetud. Peamiste tulemustena nimetati juhtumile lõpliku lahenduse leidmist, lõpetatust, enda vaatepunkti selgitamist ja teise mõistmist, kindluse ja kinnituse saamist ning suhete paranemist.

Suurimat rahulolu pakub see, kui toimepanija või mõlemad konflikti osapooled mõistavad oma osa juhtunus, võtavad vastutuse ja vabandavad ning kinnitavad, et edaspidi selliseid asju ei juhtu. Olulised märksõnad on empaatia, arusaamine, mõistmine ja kahetsus. See loob kindlust ja turvatunnet ning usku, et kokkuleppest peetakse kinni ja konflikt ei kordu. Edasine häiritus juhtumist sõltub suuresti just nendest asjaoludest.

Laps, 16 a: /.../ Osapooled vabandasid üksteise ees, mida eelmises konfliktis realselt ei olnud, see puudus, aga teises vähemalt vabandati, mõisteti, mis nad tegid valesti ja prooviti oma viga parandada.

Intervjueerija: Mis mõtteid ja tundeid see lõpuks tekitas?

Laps, 16 a: Tekitas minus kindlasti turvalisuse tunnet, kuna ma teadsin, et seda asja enam ei saa juhtuda, kuna inimesed olid mõistlikud ja see asi sai normaalse lahenduse.

Vahendus pakub osalistele kergendustunnet, mida kirjeldatakse sõnadega „hakkab kergem“ või „elu läheb lihtsamaks peale seda“. Võimalus juhtunust ning oma seisukohast rääkida ning lahenduses kokku leppida viib emotsionaalse vabanemiseni. Kuigi esialgu võis olla mõte vahendusest ebaseadlik või eneseületust nõudev, tunnetavad lapsed lõpuks, et pinged suhetes vähenevad ja edasine kokkupuutumine pole enam ebamugav.

Vahenduse tulemusena kirjeldavad lapsed äraleppimist, aga seda pigem kokkuleppimise, juhtumile lõpetuse saamise ning sisemise rahu saavutamise võtmes. Kokkuleppena kirjeldavad lapsed eelkõige lubadust enam mitte konflikti minna ja üksteisega

suhtlemisest hoiduda. Lapsed muid, konkreetseid tingimusi või kokkuleppe sisu otselt ei ootagi.

Intervjueerija: Mhm, sa ütlesid, et leppisite ära, mis see, kuidas see välja nägi?

Laps, 17 a: /.../ Ja siis pärast, kui see lõppes, me olime juba kokku leppinud kõik, et enam sellist asja ei juhtu, enam ükski meist ei kakle omavahel ja siis oligi kõik korras. /.../ Et see oli kergem tunne sees kuidagi, et ma ei pea enam midagi ees ootama selleks, et edasi on kergem minna nüüd, et tagantjärele ei tahaks mõelda ka sellest rohkem nagu.

Rahuolu kokkuleppega on seotud tundega, et laps sai kokkuleppes ise kaasa rääkida, et tema jaoks olulised aspektid olid kajastatud, kuid ka see, et teise osapoole jaoks on oluline kokkuleppes kajastatud. Õiglus tähendab võrdväärsust ning laste kaasatust ja lähtumist nende arvamusest.

Kokkuleppe sisust olulisem on laste jaoks selgus ja kinnitus, vastutuse võtmine ning seeläbi juhtumi lõpetatus. Toimepanija vajab kinnitust selle kohta, et tema suhtes enam pretensioone ei ole. Kannatanu selgusevajadus on ulatuslikum: nii juhtunu osas kui ka omavahelise suhte seisu ning edasise võimaliku konflikti osas. Samas tunnistasid kannatanud, et mingi ebakindlus võib siiski jääda, kuna puudub garantii, et teise osapoole käitumine on kontrolli all. Samas ei ole see vaid vahenduse küsimus, vaid mistahes muud tagajärjed või sanktsioonid ei pruugi anda täielikku kindlust ühe inimese käitumise osas.

Vastutuse võtmine oma teo eest tähendab teguviisi tunnistamist avatult ja tervikuna, oluline on mitte varjata või rääkimata jätta kõikidest intsidentidest, näiteks löömisele lisaks asjade loopimine. Teguviisi kirjeldamine on oluline, mitte vaid hinnanguline selgitus („Ta ütles, et ta vihastas, aga ei maininud, et ta mind löi ja peksis“). Kannatanu võib liigset üldistust tunnetada kui vastutusest kõrvalekaldumist või juhtunu pisendamist. Vahenduse protsessis on toimepanijatel olnud kergem vastutust võtta ja oma tegu kahetseda.

Intervjueerija: Aga kui sa läksid sellele ühiskohtumisele, mis mõtetega sa sinna läksid?

Laps, 16 a: Ma läksin, ma olin nagu päris kindel endas, sest nagu me rääkisime koolis asjad ära, et me rääkisime, ma ei palunud vabandust, aga nagu seal kohapeal ma palusin vabandust. Ja siis päris hea tundeaga läksin sinna.

Andestamist kirjeldavad lapsed läbi selle, kui toimepanija võtab tehtu suhtes vastutuse ning tema vabandust tunnetatakse siirana. Kui tajutakse, et teine vabandab kohustusest või sunnitult, siis andestamine on keerukas või võimatu ning sisemine leppimine ja rahu saavutatakse raskemalt. Vabandamine ja andestamine on tugevalt seotud ka uskumusega, et juhtum enam ei kordu. Samas võib juhtuda, et kui

toimepanija vabandab, tunneb kannatanu justkui kohustust andestada või juhtum lahendamiseks lugeda. See aga ei pruugi olla kooskõlas tema sisemiste vajadustega või tegeliku sooviga (kokku) leppida.

Toimepanija tõlgendab andestamist läbi selle, kui kannatanu väljendab arusaamist ja empaatiat ka toimepanija suhtes ning mõistis pahatahtlikkuse puudumist. See tekitab sisemise vabanemise ja kergendustunde. Pahatahtlikkuse puudumine toob kergenduse mõlemale poolele. Kui toimepanija tunneb, et ta saab väljendada ka oma kannatusi teo või tagajärgedega seoses, teine pool teda mõistab ja talle kaasa tunneb, on tal kergem vastutust võtta ning tegu kahetseda. Vahenduse protsessis saab tekkida vastastikune empaatia ning seeläbi ka emotsionaalne vabanemine ja kergendustunne.

Peale seda, nagu ma juba ütlesin, mul oli nii palju vabam olla, ma sain rääkida sellest kellelegi. Kuulati mind, aidati mind nii palju kui saadi. Ja peale seda tunnen ennast palju paremini ja nagu üleüldse saan õnnelikumalt edasi minna kui enne seda, et kindlasti palju paremini peale seda tunnen ennast. (Laps, 14 a)

Muutust suhetes ja omavahelises käitumises kirjeldavad lapsed samuti positiivses võtmes. Märkimisväärse kasuna mainivad lapsed seda, et vahenduse kogemus andis neile võimaluse iseennast paremini mõista, oma käitumisest aru saada ning et kogu vahenduse protsess oli õpetlik. Vahendus aitas kaasa oskusele oma emotsioone ja vajadusi teadvustada ning sõnastada.

5. LASTE PERSPEKTIIV TAASTAVA ÕIGUSE JA LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE SUHTES

Laste arusaamade kohaselt on vahendus struktureeritud ja juhitud protsess, kus konflikti osapooled saavad turvalises keskkonnas vabatahtlikkuse alusel kokku, et arutada juhtunut ja leiaks viise olukorra heastamiseks või leevendamiseks. See on kooskõlas taastava õiguse põhimõtetega (vt Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14–15).

Laste tõlgenduses on vahendus **lihtsam, kiirem ja vähemate negatiivsete tagajärgedega lahendus** õigusrikkumise või konflikti juhtumile, mida vastandatakse sanktsioonidele. See võib aga vahenduse tulemust oluliselt mõjutada. Vahendus täidab oma eesmärgi parimal moel vaid siis, kui osalus on vabatahtlik, tunnetatakse teise osapoole avatust ja siirust ning toimepanija vastutust tehtud teo eest (Gavrielides, 2019, p. 120). Ka lapsed hindasid vahendust nende vajadustele vastavaks nimetatud tingimustel, eriti kannatanutena. Viimast võib vahendus veelgi enam traumeerida, kui toimepanija pisendab oma osa juhtumis (Daly, 2008, p. 111). Kui taastav õigus on

suuniseks õigusrikkujate kohtlemisel, tuleb seda teha siiski kannatanukeskselt, mitte pelgalt õigusrikkuja rehabiliteerimiseks (Garbett, 2016, p. 320).

Laste kogemused kinnitavad, et vahenduses osalemise soovi mõjutab see, kuidas vastav ettepanek tehakse, ja aja võtmine, et otsusele jõuda (Marshall, 1992, ref Walgrave, 2003, p. 264 järgi). Lapsed ootavad võimalikult täpset eelinfot ja selget kirjeldust vahenduse kohta, vajavad aega kaalutud otsuse tegemiseks ning kinnitust, et see on nende jaoks vabatahtlik ja nad võivad sellest igal ajal loobuda. Laste jaoks tähendab informeeritus seega valikuvõimalust, alternatiivide selgitamist ning ka põhjalikku arusaamist protsessist. Piisav eelinfo loob eeldused kaalutud valiku tegemiseks, mis haa kub laste jaoks **vabatahtlikkuse** tajumisega, isegi kui lapsel on vaja valida eri mõjutusvahendite vahel. Vabatahtlikkuse korduv rõhutamine vahenduse protsessi vältel loob omakorda võimaluse alternatiivide pidevaks (ümber)hindamiseks.

Lapse **osalemine ja kaasatus** kui lapsesõbraliku õigusemõistmise läbiv põhimõte (EN, 2012, lk 17) avaldub vahenduses laste hinnangul lausa erakordselt. Lapsed kogevad seda enda ja teise osapoolte ära kuulamise, hinnanguvaba ja mittesekkiva suhtlemise ning laste arvamuse arvestamise kaudu. Osalistel on vaja jagada oma vaatepunkti ja kuulda teise oma ning olla mõistetud ja mõista ka teisi (Toews, 2006, ref Bolitho & Freeman, 2016 järgi). Vahenduses võib igaühel olla oma seisukoht, kuid lahendused ja kokkulepped leitakse ühiselt, kõikide nõusolekul ja võimalusel võetakse vastutus. Lapsed tunnevad, et nende arvamusega arvestatakse, mis on kooskõlas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega (EN, 2012, lk 17).

Laste rahulolu on vahenduses kõrge just siis, kui see on juba tehtud ja tulemus saavutatud kõiki kaasates ning arvamusi arvestades. Lapsed peavad **võrdväärset** väga oluliseks. Vahenduses luuakse seda mõlemale osapooltele võrdselt sõna andes, samalaadsete küsimustega, kokkuleppes mõlema osapoolte nägemusest ja soovist lähtudes. Laste jaoks on oluline võrdväärne kohtlemine ja kõikide osapoolte huvidest lähtumine, seda peetakse õiglaseks ning rahulolu tulemusega on sel juhul suur. Arvestades, et vahenduses osalemine on õigusrikkumise juhtumisel enamasti lõpplahendus, võib **õigluse tajumine** kanduda tervikuna õigusemõistmisele. See on omakorda seotud usaldusega õigussüsteemi vastu ja usuga sellesse ning loob eeldused edasiseks seadusekuulekaks käitumiseks (Espenberg, *et al.*, 2017).

Lapsed hindavad, et neid ega teisi ei kohelda erinevalt, lähtudes nende kannatanu või toimepanija staatusest. Erilist tähtsust omistasid lapsed just osapoolte **neutraalsele kohtlemisele**. Taastava õiguse praktika on protsessile orienteeritud (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.7), väärtustab subjektiivset kogemust ning arvestab osaliste individuaalseid vajadusi (Gavrielides, 2019, p. 125). Seda võimaldab luua vahendajate

erapooletu ja hinnanguvaba positsioon. Lapsed toovad olulisena välja neutraalsuse just ka toimepanija suhtes, mis on kooskõlas lapsesõbraliku õigusemõistmise **inimväärikuse** põhimõttega (EN, 2012, lk 18) suunatuna õiglasele, osavõtlikule ja austusväärsele kohtlemisele.

Hinnanguvaba ja segamatu ära kuulamine on üks aspekte, mille kaudu lapsed tunnevad, et vahenduse **protsessis arvestatakse nende vajadustega**.

Nii taastava õiguse lähtekohad kui ka lapsesõbraliku õigusemõistmise sihtideks on osaliste ehk **laste vajadusest lähtumine**. Vahenduse protsessis osalenud lapsed on vajadustena märkinud ära kuulamise, selguse loomise, vastutuse võtmise, turvalisuse ning lõpetatuse, mis kõik on saanud ka vähemalt teatud määral rahuldatud. Taastava õiguse teooriast lähtuvalt (Toews, 2006, ref Bolitho & Freeman, 2016, lk 14 järgi) on vahendusega kaetud laste hinnangul pea kõik nende universaalsed vajadused: turvalisus, võimestamine, informeeritus, ära kuulamine, vastutus, edasiliikumine ja tähenduse loomine. Vahenduse tulemuslikkus on laste jaoks seotud just nende vajadustele vastamisega võimalikult suurel määral. Samuti näitavad laste kogemused, et kannatanute rahulolu sõltub otseselt protsessi kvaliteedist, piisavast ettevalmistusest, toimepanija siirusest ning vastutuse võtmisest, mis lähtub taastava õiguse väärtustest (Hartmann, 2019, p. 138).

Laste peamine vajadus vahenduse kestel ja ka selle tulemusena on **turvalisus**, mis on leidnud kinnitust ka varem (FRA, 2017, p. 22). See on seotud selge protsessi, vahenduse meetodika, vahendajate käitumise ning emotsionaalse õhkkonnaga. Vahenduse protsessi teeb laste jaoks turvaliseks kindel struktuur, tuttavlikkus, mis tekib peale individuaalseid kohtumisi vahendajaga, toetavate inimeste olemasolu, protsessi teostus kokkulepitud kujul, konfidentsiaalsus ning häirimatu ja neutraalne keskkond. Rolli mängivad ka vahendajate sõbralik suhtlemisviis, avatud olek ning lapsesõbralik keelekasutus, mis on kooskõlas varasemate uuringute tulemustega selle kohta, et lapsesõbralikkuse ja vajadustele vastamise tajumine sõltub positiivselt hinnatud spetsialistide käitumisest (FRA, 2017, p. 22). Väär esile toomist, et lapsed märkavad ka detaile, kui see häirib nende turvatunnet: näiteks vahenduse läbiviimine kohas, mis pole päris privaatne, või vahendajate ebakõlad protsessi juhtimisel. Turvalisus vahenduse tulemusena tähendab kinnitust, et hoidutakse edasistest konfliktidest või süütegudest omavahel ja teise suhtes. Lapsed tunnetavad turvalisuse aspekte mitmekihiliselt ja sügavuti (FRA, 2017, p. 12), mis lisab neile kindlust, et vahenduses ega selle järel ei toimu füüsilist ega vaimset (taas)ohvrustamist. Turvalisus ja kaitse tagamise meetmed on lapsesõbraliku õigusemõistmise järgimisel vältimatud (EN, 2012, lk 21).

Lapsed hindavad vahendust positiivseks juhul, kui selles toimub **taastamine** mõlema osapoolte suunal: see tähendab teo toimepanemise tunnistamist ja kahetsemist, toimepanija ja kannatanu vastastikkust mõistmist ning positiivse interaktsiooni tekkimist. Taastava õiguse teooria kohaselt aitab vabandamine (Strang & Sherman, 2003, p. 16) suhte taastamisele kaasa ning see leidis ka laste kogemustest kinnitust. Küll aga on laste jaoks vabandus mõjus siis, kui selles sisaldub toimepanija vastutus teo, kannatanu kannatuste ja heastamise eest vastavalt taastava õiguse teooriale (Allan *et al.*, 2014, p. 178). Laste jaoks vähendab taastamist toimepanija vähene avatus, teo pisendamine või ebasiiras kahetsus, mis on kooskõlas varasemate uuringute tulemustega (Daly, 2008, p. 111). Laste kogemuste pinnalt leidis kinnitust, et taastava õiguse lähenemine aitab toimepanijal oma tegu mõista, vastutus võtta ning tugevdada tema sidemeid kogukonnaga (Braithwaite, 2002, p. 11). Samas on oluline silmas pidada, et taastava õiguse praktikatest hoitakse tasakaalu individuaalsete vajaduste arvestamise vahel, seda eriti kannatanute puhul, et nad ei jääks toimepanija varju (Garbett, 2016, p. 312). Laste kogemustest ilmnes, et nende osalust võivad mõjutada erilised vajadused protsessis, millega arvestamiseks taastava õiguse teenuses veel alati valmis ei olda, näiteks erivajadused suhtlemises. Et **vältida diskrimineerimist** (EN, 2012, lk 18) keele, erivajaduse vms sotsiaalse karakteristiku alusel, tuleks taastava õiguse teenuse pakumisel läbi mõelda ka spetsiifiliste vajadustega inimeste osalemise võimalused.

Peamise probleemkohana toovad lapsed välja pikka aega juhtunu ja vahenduse toimimise vahel. Lapsed kogeavad seda vaimselt kurnavana ning see tõukab nad vahenduses loole kiiremat ja lihtsamat lahendust leidma. Sel juhul võib aga kannatada protsessi kvaliteet ja tulemus. Tulenevalt laste vajadustest ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest on laste juhtumite puhul vajalik võimalikult **kiire menetlus** (EN, 2012, lk 26). Samuti ilmnes, et lapsed tajuvad juhtumi lahendamist tervikprotsessina, olenemata menetluse eri etappidest, institutsioonidest või teenustest. Et laste juhtumid saaksid lapsesõbralikult käsitletud, peab ühtseid põhimõtteid rakendama nii õigus- kui ka muudes valdkondades (EN, 2012, lk 16).

KOKKUVÕTE

Laste jaoks on vahendus õiglane ja taastav protsess. Selles avalduvad laste jaoks kõik taastava õiguse olulised põhimõtted: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ning võrdväärus, neutraalne suhtumine, dialoog ja konsensus ning osapoolte vajadustest lähtumine. Laste rahulolu sõltub protsessi kvaliteedist, võimalusest aktiivselt osaleda, vahendajate neutraalsest olekust ja lapsesõbralikust suhtlemisstiilist ning toimepanija siirusest.

Laste taastava õiguse protsessis osalemise kogemustes on seosed peaaegu kõikide lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega: osalemine ja kaasatus, informeeritus, lapse huvidest ja vajadustest lähtumine, inimväärikuse tagamine, diskrimineerimise vältimine, turvalisus ja kaitse, era- ja pereelu puutumatus, lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine ning menetluse kiirus. Laste jaoks on vahendus osa juhtumi menetlusest ja lahendusest tervikuna, mistõttu nad ootavad, et see toimuks oluliselt kiiremini. Samuti on lastel ootus lapsesõbraliku kohtlemise järele igas juhtumi menetlemise etapis nii õigussüsteemis kui ka sellega haakuvates institutsioonides.

Uurimistulemuste tõlgendamisel on oluline arvestada, et valimi moodustasid lapsed, kes osalesid vahenduses vabatahtlikult ning olid selle suhtes eeldatavasti avatud ja positiivselt meelestatud. Samuti oli valim liialt väike, et teha olulisi üldistusi kannatanute ja toimepanijate spetsiifilisemate vajaduste kohta. Uuring ei seostanud laste kogemusi ja vajadusi juhtumi asjaoludega, mis aga võib taastava õiguse protsessi mõjutada. Edaspidi vajaks põhjalikumat käsitlemist laste osalus taastava õiguse praktikas lähtuvalt nende rollist, samuti tuleks analüüsida seoseid laste vajaduste ja juhtumi aspektide vahel.

Kokkuvõtteks võib väita, et taastava õiguse kohaldamine Eestis aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmärgi ning taastavat õigust omakorda rakendatakse lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt. Nagu aga uuring näitas, on veel võimalusi ja viise muutmaks riigi praktikat alaealistega seotud juhtumite käsitlemisel lapsesõbralikumaks. See omakorda suurendab laste heaolu, ennetab õigusrikkumisi, ennetab nii kannatanute taasohvristamist kui ka toimepanijatele tarbetute kahjude tekitamist ning loob ühiskonnas õiglus- ja turvatunnet.

KADRI ANN SALLA

Politsei- ja Piirivalveamet, Põhja prefektuuri teabebüroo juht

E-post: kadri-ann.salla@politsei.ee

Kadri Ann Salla omandas magistrikraadi sotsioloogias Tallinna Ülikoolis 2010. aastal ning sisejulgeolekus Sisekaitseakadeemias 2023. aastal. Kadri Ann töötas kuus aastat Sisekaitseakadeemia politsei- ja piirivalvekolledžis, täna on ta ametis politseis, lisaks on ka vabatahtlik vahendaja ja taastava õiguse koolitaja.

KASUTATUD ALLIKAD

- Allan, A., Beesley, M. S., Attwood, B. & McKillop, D., 2014. Apology in Restorative and Juvenile Justice. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(2), pp. 176–190.
- Barnard, A., McCosker, H. & Gerber, R., 1999. Phenomenography: A Qualitative Research Approach for Exploring Understanding in Health Care. *Qualitative Health Research*, 9(2), pp. 212–226.
- Bolitho, J. & Freeman, K., 2016. *The use and effectiveness of restorative justice in criminal justice systems following child sexual abuse or comparable harms*. Report for the Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse. University of New South Wales.
- Bradshaw, W., 2005. Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. *Federal Probation*, 69(2), pp. 15–21.
- Braithwaite, J., 2002. *Restorative Justice & Responsive Regulation*. New York: Oxford University Press.
- Butler-Kisber, L., 2010. *Qualitative inquiry: Thematic, narrative and arts-informed perspectives*. London: Sage.
- Carr, N., 2015. Contingent Legitimacy: Community Sanctions in Northern Ireland. Rmt: G. Robinson & F. McNeill, toim-d *Community Punishment: European Perspectives*. Routledge, pp. 114–135.
- Chapman, T., Gellin, M., Aertsen, I. & Anderson, M., 2015. *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. European Forum for Restorative Justice.
- Clamp, K., 2019. Restorative policing for the 21st century: historical lessons for future practice. Rmt: Gavrielides, T, toim. *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 177–192.
- Council of Europe, 2018. *Recommendation CM/Rec (2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 [Kasutatud 05.03.2023].
- Cunneen, C. & Hoyle, C., 2010. *Debating Restorative Justice*. Oxford: Hart Publishing.
- Daly, K., 2008. Girls, Peer Violence, and Restorative Justice. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 41(1), pp. 109–137.
- Doak, J. & O’Mahony, D., 2010. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe. *Juvenile justice systems in Europe: current*

- situation and reform developments*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, pp. 1717–1746.
- Dünkel, F., Horsfield, P. & Păroşanu, A., 2015. *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. European Forum for Restorative Justice.
- Eder, D. & Fingerson, L., 2001. Interviewing children and adolescents. Rmt: J. F. Gubrium & J. A. Holstein, toim-d *Handbook of Interview Research: Context & Method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, pp. 181–201.
- Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E. & Villenthal, A., 2017. *Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Euroopa Komisjon, 2010. *European Textbook on Ethics in Research*. Teadusuuringute ja innovatsiooni peadirektoraat. Publications Office. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/51536> [Kasutatud 05.03.2023].
- Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, 2012. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.lastekaitseliit.ee/wpcontent/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf [Kasutatud 10.04.2023].
- Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012. *Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK*. Euroopa Liidu Teataja. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/et/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> [Kasutatud 03.01.2023].
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), 2017. *Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf [Kasutatud 20.05.2023].
- Flick, U., 2009. *An Introduction to Qualitative Research*. London, California, New Delhi, Singapore: SAGE Publications Ltd.
- Gavrielides, T., 2019. Victims and offenders' perceptions and experiences of restorative justice: The evidence from London, UK. Rmt: T. Gavrielides, toim *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 105–126.
- Gornischeff, K., Saia, K., Toros, K. & Ülviste, E., 2018. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni ja selle põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel. *Acta Politica Estica*, 9, lk 24–62.

- Hartmann, A., 2019. Victims and restorative justice: bringing theory and evidence together. Rmt: T. Gavrielides, toim *International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 127–144.
- Hopkins, B. S., 2006. *Implementing a restorative approach to behaviour and relationship management in schools – the narrated experiences of educationalists*. PhD thesis. University of Reading.
- Hopkins, B. toim., 2015. *Restorative Theory in Practice: Insights Into What Works and Why*. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- International Juvenile Justice Observatory, 2018. *Implementing Restorative Justice with Child Victims*.
- Johanson, A. ja Välba, H., 2021. Taastav õigus – konfliktivahendus. Ettekanne. Tallinn, Sotsiaalkindlustusameti 8.06.2021 seminar: Ohvriabi vabatahtlike võrgustiku seminar.
- Justiitsministeerium, 2017. *Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu seletuskiri*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eel-noud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a488-4647f80062eb> [Kasutatud 03.04.2023].
- Justiitsministeerium, 2018. *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.just.ee/media/754/download> [Kasutatud 19.01.2023].
- Justiitsministeerium, 2022. *Taastava õiguse kontseptsioon*.
- Järv, E., Rajaveer, L. & Pilvet-Petrov, K., 2021. *Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs*. Rakendusliku Antropoloogia Keskus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealise_oigusrikkuja_kasutajateekonna_ja_kogemuse_analuus._rak_2021_0.pdf [Kasutatud 23.05.2023].
- Kaldur, K., Karu, M., Meieorg, M. & Käsper, K., 2015. *Child Participation in Justice: Estonia. Social Fieldwork Research Report*. Tartu: Institute of Baltic Studies.
- Laherand, M.-L., 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Latimer, J., Dowden, C. & Muike, D., 2005. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *The Prison Journal* 85(2), pp. 127–144.
- Lipsey, M. W., 2009. The Primary Factors that Characterize Effective Interventions with Juvenile Offenders: A Meta-Analytic Overview. *Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, 4(2), pp. 124–147.

- Marder, I. D & Forde, L., 2022. Challenges in the Future of Restorative Youth Justice in Ireland: Minimising Intervention, Maximising Participation. *Youth Justice*, 0, pp. 1–25.
- Markina, A. ja Salla, K. A., 2022. Vahenduse tänase praktika ja sobivate mudelite analüüs. Uuringuraport. Tartu Ülikool.
- Marshall, T. F., 2003. Restorative Justice: an Overview. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 28–45.
- Matthews, B. & Ross, L., 2010. *Research Methods: A Practical Guide for the Social Sciences*. First Edition. England: Pearson Education Canada, pp. 28–45.
- Mayall, B., 2000. The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights. *The International Journal of Children's Rights* 8(3), pp. 243–259.
- Menkel-Meadow, C., 2007. *Restorative Justice: What Is It and Does It Work?* Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper, 1005485.
- Ohvriabi seadus* (2022), RT I, 06.01.2023.
- Robinson, A., 2014. *Foundations for Youth Justice. Positive Approaches to Practice*. Policy Press.
- Roche, D., 2003. *Accountability in Restorative Justice*. University Press: Oxford.
- Siseministeerium, 2020. Siseturvalisuse arengukava 2020–2030. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.siseministeerium.ee/et/STAK2030> [Kasutatud 15.12.2022].
- Snacken, S., Bauwens, A., Smit, D. van Z., Tournel, H. & Machiels, R., 2015. Prisons and punishment in Europe. Rmt: S. B. Body-Gendrot, M. Hough, K. Kerezsi, R. Lévy, & S. Snacken, toim-d *The Routledge Handbook of European Criminology*. Routledge, pp. 422–452.
- Sotsiaalkaitseminister, 2023. Taastava õiguse teenuste osutamise tingimused ja kord. Määrus.
- Sotsiaalkindlustusamet, 2021. *Taastava õiguse ABC – abiks vahendajale*.
- Strang, H. & Sherman, L. W., 2003. Repairing the harm: Victims and restorative justice. *Utah Law Review*, 15(1), pp. 15–42.
- Tamm, K. ja Salla, K. A., 2016. *Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs*. Kriminaalpoliitika analüüs, Justiitsministeerium. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/laste-toime-pandud-suutegudele-reageerimise-analuus> [Kasutatud 20.03.2023].
- Vanfraechem, I., Bolívar, D. & Aertsen, I., 2015. *Victims and Restorative Justice*. London: Routledge.

- Walgrave, L., 2003. Restorative justice for juveniles: just a technique or a fully fledged alternative? Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 255–269.
- Zehr, H., 2003. Retributive justice, restorative justice. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 69–82.